

SİYERİN TEFSİRE KAYNAKLIĞI BAĞLAMINDA MUKÂTİL B. SÜLEYMAN'IN TEFSİRİ

EYÜP ELKOCA
DOKTORA ÖĞRENCİSİ
İSTANBUL Ü. İLAHİYAT FAK.

ÖZET

Bu çalışmada, Hz. Peygamber'in (sav) hayatını konu alan siyerin, tefsir ilmine kaynaklığı Mukâtil b. Süleyman'ın (ö.150) "Tefsirü'l-Kebir" adlı eseri üzerinden incelenmiştir. Bir bütün halinde elimize ulaşan en eski tefsir olan Mukâtil'in bu eseri, Hz. Peygamber'in hayatı ile Kur'an'ın nüzülü ve tefsiri arasındaki ilişkiyi ortaya koymaktadır. Bu amaçla Mukâtil'in tefsirinde yer verdiği sebab-i nüzul rivayetleri ve siyer bilgilerinin kullanımı araştırılmıştır. Sonuç olarak Hz. Peygamber'in hayatındaki olgu ve olaylar birçok ayetin iniş sebebi olduğu gibi bu ayetlerde kullanılan dil, yapılan tasvirler ve bahsedilen kişiler, o döneme ait olgularla tefsir edilmiştir. Bu durum siyerin, sebab-i nüzule ve tefsir ilmine kaynaklığını göstermektedir.

Anahtar kelimeler: Siyer, Kur'an, Esbab-ı nüzul, Tefsir, Mukâtil b. Süleyman

"SIRAH AS A SOURCE
OF TAFSIR; IN THE
CONTEXT OF MUKATIL B.
SULEYMAN"

ABSTRACT

This study examines the relation between prophetic biography, which deals with the life of the Prophet and the science of tafsir according to the "Tefsirül Kebir"- the earliest book of Qur'an tafsir we have written by Mukatil b. Süleyman. Thus, the relationship between the life of the Prophet and interpretation and revelation of the Qur'an was studied. The use of prophetic biography data and sebab-i nüzul narrations in the interpretation of the verses were also addressed. As a result, the facts and events in the life of the Prophet were the reason for the descent of many verses. The language used in these verses, the portrayals made and the persons mentioned are interpreted with respect to the events of that term. This indicates the science of siyer can be a good resource with respect to for the reason of esbab-ı nuzul and the explanation of tafsir-il Quran.

Key words: The prophetic biography (Siyer), Quran, Esbab-ı nüzul, Tafsir, Mukâtil b. Süleyman

Giriş

Yüce yaratıcının, insanlara hayat rehberi olarak vâzettığı din, tarihin çeşitli dönemlerinde peygamberler ve kitaplar vasıtasıyla insanlara ulaştırılmıştır. Toplumlar, gönderilen peygamberlerin rehberliğinde kutsal kitaplarını anlayıp yorumlamaya çalışmışlardır. Son din olarak gönderilen İslam ise önceki peygamberleri ve kitapları tasdikleyen ve tamamlayan bir inanç sistemidir. İslam'ın doğru anlaşılması, ancak bu dini inşa eden Kur'an-ı Kerim'in doğru anlaşılmasıyla mümkündür. Kur'an'ı anlamak ise, ayetlerin içinde indiği coğrafyanın ve toplumun yapısını, özellikle de o toplumda bir birey olarak yaşayan Hz. Peygamber'in hayatını anlamayı gerekli kılmaktadır.

Kutsal kitabımız Kur'an-ı Kerim, Hz. Muhammed'in hayatını bir bütün olarak ele alan siyer ilmi içerisinde farklı bir yere sahiptir. Bu noktada Kur'an, ilahi bir kitap olmakla birlikte, aynı zamanda tarihi bir döneme de şahitlik etmektedir. Siyer ile Kur'an ayetleri arasındaki bu önemli ilişkiyi, bize daha çok esbâb-ı nüzul rivayetleri haber vermektedir. Ele alacağımız Mukâtil b. Süleyman'ın "*Tefsîrü'l-Kebir*"^[1] adlı eseri oldukça erken bir dönemde yazıldığı ve ayetlerin tefsirinde sebab-i nüzul rivayetleri kullandığı için bu noktada önem arz etmektedir.

1. Kur'an Ayetlerin Bütüncül Bir Bağlamı Olarak Siyer ve Esbâb-ı Nüzul

Arapça'da "siyer" tutulan yol, durum, davranış, tavır anlamına gelmektedir.^[2] Bir ıstılah

[1] Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîrü Mukâtil b. Süleyman*, thk. Abdullah Mahmûd Şehhâte, Kahire, 1979

[2] İbn Manzûr, *Lisânu'l Arab*, "Siyer", Dâru's-Sadr, Beyrut, IV, 390.

olarak siyer^[3] Hz. Muhammed'in (sav) hayatını, kişiliğini, yapmış olduğu işleri, siyasi ve askeri mücadelelerini ifade etmektedir.^[4] Siyer ile ilişkisi bağlamında ele alacağımız diğer bir ilim olan "tefsir" ise açıklamak, keşfetmek anlamlarına gelip Allah'ın kitabını anlama, onun hikmet ve ahkâmını çıkarma ilmidir.^[5]

Kur'an-ı Kerim'de sıklıkla Hz. Peygamber'e ve sürdürdüğü mücadeleye yer verilmektedir. Böylece Hz. Peygamber'in hayatındaki olgular ve olaylar Kur'an'ın daha iyi anlaşılmasını sağlamak ve ayetlerin hangi bağlamda indiğine ışık tutmaktadır. Bu noktada ele alacağımız diğer bir ilim olan "esbâb-ı nüzul", Hz. Peygamber'i ilgilendiren bir hâdise dolayısıyla ayetlerin nazil olmasına neden olan şey, vahyin nazil olduğu ortamı resmeden hadiseye denir.^[6] Dolayısıyla esbâb-ı nüzulün özünü siyer oluşturmaktadır. Ayet inmeden önce siyer içerisinde değerlendirilen bir konu, hakkında ayet nazil olması ile ayrıca sebep-i nüzul olarak da isimlendirilmiştir.^[7]

Siyer-nüzul ilişkisi, ilahi vahyin insanla buluştuğu ilk dönemlerden beri önemli bir alanı oluşturmaktadır. Sahâbiler ve onlardan sonra gelen ilk nesiller Kur'an ayetlerini özellikle esbâb-ı nüzul rivayetleri ile tefsir etmişlerdir. Hatta bazı âlimler tefsir ilminin başlangıçta esbâb-ı nüzulü bilmekten ibaret olduğunu söylemiştir. Esbâb-ı nüzula dair elimizdeki en eski kaynaklardan olan Vâhidî: "Bir ayetin iniş sebebini bilmeden ve ayetin bahsettiği konuya vâkıf olmadan o ayetin maksadını ve tefsirini bilmek mümkün değildir" demektedir.^[8] Nitekim Kur'an-ı Kerim, Hz. Peygamber ve çevresindeki muhatap topluluğuyla bir nevi canlı diyalog kurmuştur. Vahyin yaşanan hayatla olan bu sıkı bağı sayesinde, Kur'an'ın nüzulüne tanık olan nesil hem tilavet hem de tefsir anlamında ellerinden çabayı göstermişlerdir.^[9]

İlk dönemlerden itibaren hadis ve tefsir kitaplarında esbâb-ı nüzul rivayetleri yer bulmuş, İbn Abbas (ö. 68/688), İbn Şihâb ez-Zühri (ö.124/742) İbn İshak ((ö. 151/768), Vâkidî (ö. 207/823), İbn Hişam (ö. 218/833), Taberî (ö. 310/923) gibi siyer, tefsir ve tarih müellifleri kitaplarında bu rivayetlere yer

[3] Siyer kelimesi sîret kelimesinin çoğulu olsa da Türkçede daha çok sîret yerine siyer kelimesi kullanılmaktadır. Bkz. İsmail Yiğit, "Kur'an ve Sîretü'n-Nebi", *Kur'an ve Tefsir Araştırmaları*, Ensar Yay, İstanbul, 2001, s. 91.

[4] Mustafa Fayda, "Siyer ve Meğazi", *DİA*, c. 37, s. 319.

[5] Suyûtî, *el-İtkân fi Ulûmi'l-Kur'ân*, Thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim, IV, 169.

[6] İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Usulü*, TDV Yay, Ankara, 1985, s.115.

[7] Fatih Özaktan, *Enfâl ve Tevbe Sureleri Bağlamında Siyerin Tefsirdeki Yeri*, Yayınlamamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tefsir Bilim Dalı, İstanbul, 2010, s. 23

[8] Bkz. Vâhidî, *Esbab-ı Nüzul*, Thk. Kemal Besyüni Zeğlul, Dâru'l-İslâh, Dammâm, 1992, s.10

[9] Muhsin Demirci, *Kur'an'ın Ana Konuları*, İFAV Yay, İstanbul, 2012, s. 21

vermiştir. Hicri II. yüzyıldan itibaren bu konuda müstakil eserler yazılmaya başlanmıştır. İbn Şihâb ez-Zührî'nin (ö.124/742) "*Tenzîlâtü'l-Kurân*", Vâhidî'nin (ö. 468/1076) "*Esbâbü'n-nüzûl*", İbn Teymiyye'nin (ö. 728/1328) "*et-Tibyân fi nüzûli'l-Kurân*" isimli çalışmalar bunlara örnek gösterilebilir.^[10]

2. Siyer Tefsir İlişkisinde Siyer Kavramının Mahiyeti

Hz. Peygamber'in hayatını kronolojik olarak anlatan siyer, aynı zamanda Hz. Peygamber'in yaşadığı toplumun ve iletişime geçtiği insanların tarihini de içermektedir. Tarih, coğrafya ve toplumun oluşturduğu bütün bu ilişkiler ağı, Kur'an ayetlerinin indiği bağlamı oluşturmaktadır. Bu noktada siyer, Hz. Peygamber'in yaşamı ile birlikte onun hayatını yönlendiren "Kur'an'ın nüzulünü" ve bu süreci kapsayan "zaman dilimini" ele alan çerçevesi daha geniş bir ilim olmaktadır.

Siyeri diğer şer'î ilimlerden ayıran en önemli özellik, Hz. Peygamber'in hayat hikayesini kronolojik olarak, sebep sonuç ilişkisi içerisinde, arka planını da nazara vererek hikaye ve inşa etmeyi amaçlamasıdır. Şer'î ilimler Hz. Peygamber'i belli açılardan konu edinirken siyer ilmi hiçbir sınır koymaz.^[11]

Dolayısıyla çalışmamızda tefsire kaynaklığı bakımından incelemeye çalıştığımız siyer, Hz. Peygamber'in hayatına tealluk eden ve nüzul ortamını aydınlatan her hususu içinde barındırmaktadır. Hz. Peygamber'in içinde yaşadığı toplumun inancını, sosyolojisini, psikolojisini, felsefesini, eğitimini, ticaretini, ekonomisini, kültürünü içeren, kısaca bir insanın hayatına etki edecek sosyal ve psikolojik şartları bütüncül olarak ele alan bir ilimdir.^[12] Siyer ilmine, nüzul ortamını önemseyen böyle bir yaklaşım ise tarihi bir karşılığı olan bir "insan"a indirilmiş Kur'an-ı Kerim ayetlerini de siyerin birer konusu yapmaktadır. Nitekim Kur'an nüzulüyle birlikte o "insan" artık "Peygamber" olsa da peygamberlik süreci yine o insanın yaşamıyla ve yaşadıklarıyla ilişkilidir. Peygamber oluşu onu tarihten koparmamış, o (sav) yine tarih içerisinde mücadele vererek kendisine vahyedilen mesajı insanlarla paylaşmıştır.

[10] Demirci, "*Esbâbü Nüzûl*", DİA, c. 11, s. 361.

[11] Salahattin Polat, "Siyer'in Neliği Bağlamında Siyer Yazıcılığının Sorunları", *Siret Sempozyumu I, Türkiye'de Siret Yazıcılığı*, (16-17 Ekim) İstanbul, 2010, s. 259

[12] Kur'an'da bahsi geçen kavim ve coğrafyaların ticaretle uğraşan Mekkeliler tarafından bulunduğu, kullanılan dil ve ifade kalıplarının çeşitli Arap kabilelerinde kullanıldığı, ayetlerdeki tasvir yönteminin Arap düşüncesinde bir karşılığının olduğu, nüzul ortamının dini hayati açısından Hac, oruç, zekat, salat gibi bir takım unsurların mevcut olduğu ve Hz. Peygamber'in hayatının tüm bunların merkezinde olduğu hususu bu görüşe kaynaklık etmektedir. Değinen hususlar Mukâtil'in tefsirinin incelendiği bölümde zikredilecektir.

Siyer nüzul ilişkisinde Kur'an-ı Kerim'in tarihi bir bağlamının olması ve ayetlerin bir bağlam üzerinden anlamaya çalışılması, ilahi hitabın evrenselliliğine zarar verip vermeyeceği tartışma konusu olmuştur.^[13] Ayetlerin Hz. Peygamber'in hayatındaki olaylar ile tefsir edilmesi, mesajının belirli bir tarihsel dönemle sınırlı olacağı anlamına gelmez. Bu husus Kur'an'ın sadece soyut bir düşünce biçimi olmayıp somut bir probleme doğrudan cevap üreten canlı bir mekanizmaya sahip olduğunu, yaşanmış, yaşanabilir ve yaşanacak bir hakikat, bir hidayet rehberi olduğunu da gösterir.^[14] Ancak tarihselci bir anlayışa düşmemek adına ayetlerin nüzul sebeplerini "yokmuş gibi" görmezden gelme tutumu, metinden bağımsız sübjektif manalar çıkarmakla ve ilahi iradenin istendiği gibi yorumlanmasıyla sonuçlanmaktadır.

Bu noktada esbâb-ı nüzul rivayetleri ile siyer bağlamı arasında daha sağlıklı bir bakış açısı geliştirilmeli, daha disiplinli ve tutarlı bir yöntem izlenmelidir.^[15] İlahi hitabı anlamak ile anlamlandırmak arasındaki hassas çizgi, siyer ile nüzul arasındaki ilişkide daha çok belirginleşmektedir.

3. Siyerin Kur'an Ayetlerinin Tefsirine Kaynaklığı

Siyer mahiyeti konusunda değindiğimiz üzere siyerin tefsire kaynaklığı sadece esbâb-ı nüzule dair rivayetler ile sınırlı değildir. Hz. Peygamber'in yaşamıyla ve tevhit mücadelesiyle Kur'an ayetlerinin nüzul kronolojisi arasında bir uyum bulunmaktadır. Her ne kadar esbâb-ı nüzul bu konuda önümüzü aydınlatsa da bir bütün olarak Hz. Peygamber'in hayatına baktığımızda, hakkında nüzul sebebi rivayeti olmayan veya nüzul sebebi tespit edilemeyen tarihi kıssalar, ahirete ait haberler, gaybî bilgiler, itikat, ahlak,

[13] Bu konuyla alakalı Nasr Hamid Ebu Zeyd: "Metnin kaynağının ilahi oluşu, muhtevasının olgusalılığı ve onun beşeri kültüre aidiyeti ile çelişmez" der. Bkz. Nasr Hamid Ebu Zeyd, *İlahi Hitabın Tabiatı-"Metin Anlayışımız ve Kur'an İlimleri Üzerine"*, Çev. Mehmet Emin Maşalı, Kitâbiyât, Ankara 2001, s.47. Aynı şekilde Kur'an'da, "sana soruyorlar (yes'elûneke)" şeklinde başlayan pasajlar, onun muhataplarının en azından bir kısmının gündemini dikkate aldığını gösterir. Bkz. Adnan Dermircan, "*Kur'an'ın, Nüzûl Dönemi Putperest Arapları İçin Kaynaklığı Üzerine*" İstem, Yıl:2, Sayı:4, 2004, s. 57

[14] Recep Çetintaş, *Tefsirde Esbâb-ı Nüzul Problemi*, Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilim Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 1995, s. 117; Ahmed Nedim Serinsu, *Kur'an'ın Anlaşılmasında Esbâb-ı Nüzul'ün Rolü*, Şüle Yay. İstanbul, 1994, s. 356

[15] Nitekim Faslı düşünür Muhammed Âbid el-Câbirî'ye göre tefsir âlimleri iniş sebebi ile ilgili rivayetlere önem vermişler ve bu rivayetleri derlemeye çalışmışlardır. Fakat onların, lafızların anlamlarını tıpkı bir sözlük yazarı gibi irdeleme merakları, her türlü yoruma yer vermeleri ve kelam alanındaki mezhep eğilimleri çoğu zaman suredeki ayetleri ve lafızları kendi bağlamı içerisinde değerlendirmekten, mensup olduğu ortam içerisinde anlamlandırmaktan alıkoymuştur. Bkz. Muhammed Âbid el-Câbirî, *Fehmü'l-Kur'ani'l-Hakim: et-Tefsü'l Vâdih Hasebi Tertibi'n Nüzul; Fehmü'l Ku'an: Nüzul Strasına Göre Tefsir*, trc. Muhammed Coşkun, Mana Yay. 2013 s. 1, 191

ibadet vb. konularda nâzil olan ayetler, inmiş olduğu aşamalar itibariyle siyer ile bağlantılıdır. Dolayısıyla Hz. Peygamber'in hayatını zaman ve coğrafya içerisinde bir bütün olarak okumalı, sebep-i nüzulüne dair elimizde rivayet bulunmayan ayetlerin de nüzul ortamı itibariyle siyerle ilişkili olduğu hususu hatırda tutulmalıdır.

Hz. Peygamber'e inen ayetler ya kendi bütünlükleri ya siyak ve sibak bütünlükleri ya pasaj bütünlükleri ya da tarihi arka planları ile murat edilen manayı ifade etmektedir. Yani ayetin metin dışı bağlamı dikkate alınmaksızın parçacı bir yaklaşımla okunması halinde, maksadı aşan hatta İslam'ın ilkeleriyle aykırı manaların ortaya çıkma olasılığı büyüktür.^[16]

Bu nedenle Kur'an sadece yazılı bir metin değil, sözlü bir hitap olarak okunmalı ve konuşmacı-muhatap ilişkisi içerisinde anlaşılmalıdır. Bu diyalogun bir yarısı elimizdeki Kur'an metninde yer alırken diğer yarısı Hz. Peygamber'in sîretindedir. Dolayısıyla sadece metindeki siyak-sibak ilişkisine^[17] değil hitap-muhatap bütünlüğüne de bakmak gerekir. Bunun yolu ise vahyin indiği ortamı bize haber veren sahabe ve tabiûn âlimlerinden nakledilen görüşlere öncelik tanımak ve ayetlerin nüzul döneminde ne gibi bir soruya karşılık geldiğini tespit etmektir.^[18]

Bu noktada siyer-nüzul ve tefsir ilişkisinde takip edilecek en tutarlı yolun, nüzul ortamını önemseyen, o dönemin arka planındaki hazır bulunuşluğu irdeleyen^[19] ve mevcut olgular üzerine inen ayetleri kronolojik bir okumaya tabi tutan bir yöntem olduğu anlaşılmaktadır. Hz. Peygamber'in siyerini Kur'an surelerindeki nüzul kronolojisiyle okumak, siyerin tefsire kaynaklığını ortaya çıkarır. Böylece Kur'an'ın iniş dönemini^[20] ve merhalelerini daha açık ve net bir biçimde takip etmek mümkün hale gelir. Aynı şekilde okuyucu Kur'an'ın nazil olduğu ortama, o bağlamdaki şartların ve kavramların atmosferine girer, kendisi için tenzil hikmeti berraklaşır.^[21]

[16] M. Zeki Duman, *Beyânu'l-Hak: Kur'an-ı Kerim'in Nüzul Sırasına Göre Tefsiri*, Kayseri Gündem Gazetesi, Kayseri, 2014, s. 24.

[17] Nitekim bağlam, kelimelerin siyak ve sibakından çok daha geniş bir şeydir. Bkz. John C. Condon, *Kelimelerin Büyülü Dünyası*, çev. Murat Çiftkaya, İnsan Yay, İstanbul, 1995, s. 158

[18] Muhammed Coşkun, *Kur'an Yorumunda Sîret-Nüzûl İlişkisi*, Fikir Yay, İstanbul, 2014, s. 17.

[19] Bkz. Muhammed Cemil Beyhem, *Felsefetü Târîh-i Muhammed*, Daru'l-Câmiyye, Beyrut, 1957,

[20] Kur'an geçmişi, yaşanan zamanı ve geleceği bir bütün halinde insanın faaliyet sahası olarak görür. Bu sebeple hemen her surede ya insan ve insan toplulukları ya da onlarla ilgili olgular ve olaylar anlatılır. Bkz. Ahmet Nedim Serinsu, *Kur'an ve Bağlam*, Şule Yay, İstanbul, 2008, s. 348.

[21] M. İzzet Derveze, *et-Tefsîrü'l-Hadîs, "Nüzul Sırasına Göre Kur'an Tefsiri."* (trc. Heyet), Ekin Yay, İstanbul, 1997, Giriş.

4. Mukâtil b. Süleyman'ın Tefsiri ve Kullandığı Yöntem

Tefsirini siyer açısından konu edineceğimiz Mukâtil'in tam adı Ebû'l-Hasen Mukâtil b. Süleymân b. Beşîr el-Ezdî el-Belhî'dir (ö. 150/767). Belh'te dünyaya gelmiş, orada büyümüş, daha sonra bir süre Merv'de yaşamıştır. Emevîler'in Horasan'daki nüfuzu zayıflayınca Basra'ya gidip burada Atâ b. Ebû Rebâh, İbn Şihâb ez-Zührî gibi âlimlerden istifade etmiştir. Daha sonra ilim yolculuğu sırasında Bağdat, Beyrut, Mekke gibi şehirleri dolaşmış ve Basra'da vefat etmiştir.^[22]

Mukâtil Kur'an ilimleriyle alakalı birçok eser vermiştir. Çalışmamızın konusu olan "*et-Tefsîrü'l-kebir*" adlı eseri, "*Tefsîru Mu âtil b. Süleymân*" adıyla Abdullah Mahmûd Şehhâte tarafından Kahire'de beş cilt halinde neşredilmiştir. Eser M. Beşîr Eryarsoy tarafından Türkçe'ye tercüme edilmiştir.^[23] Mukâtil'in fikri temayülü^[24], isnadlara riayet etmemesi ve İsrailiyyat haberlerine yer vermesi nedeniyle tenkide uğramış olsa da o tefsir tarihinde önemli müelliflerden biridir.^[25]

Siyerin tefsire kaynaklığı bakımından Mukâtil'in eseri, sebab-i nüzule dair verdiği bilgilerin yanı sıra kullandığı yöntem itibariyle de önem arz eder. Mukâtil, tefsirinin birçok yerinde ayeti ayetle tefsir etme metodunu kullanmaktadır. Tefsir edeceği bir ayeti farklı bir surede bulunan bir ayetle tefsir etmektedir. Bununla birlikte ayette bahsi geçen konularla alakalı kimi zaman sayfalar dolusu nüzul ortamı malzemesi sunmaktadır. Ayetlerde geçen kavramların hem dilbilimsel tahlilini yapmakta, hem de o dönemin algısındaki yerini anlatmaktadır.^[26]

Dolayısıyla nüzul ortamını aydınlatan elimizdeki en eski eserlerden olan bu tefsirdeki bilgiler incelenirken sadece sebab-i nüzul rivayetlerini irdelemek yerine, kullanılan tefsir malzemesine bütüncül bakmak gerekmektedir.

[22] Ömer Türker, "Mukâtil b. Süleyman", DİA, c. 31, s. 134.

[23] Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîr-i Kebîr*, trc. M. Beşîr Eryarsoy, İşaret Yay, İstanbul, 2006

[24] Doğup büyüdüğü Horosan'da Mürcie ve Şia taraftarlarının yoğun olması Mukâtil'in fikirlerini etkileyip etkilemediği âlimler arasında tartışma konusu olmuştur. Ancak incelediğimiz tefsirinde böyle bir fikri temayül göze çarpmamaktadır. Ayrıca muhakkikin yaptığı açıklamaya göre eserde isnad zincirleri bulunmayan rivayetlerin büyük bir kısmının hadis mecmualarında mevcut olduğu tespit edilmiştir.

[25] İsmail Cerrahoğlu, *Tefsîr Usulü*, s. 35.

[26] Bu konuyla alakalı Montgomery Watt: "*Bir toplumun hayatı; özellikle kendine has düşünce kategorilerini, dünya görüşlerini, estetik ve ahlaki değerlerini içine alan kültür ve düşünce sahası, kullanılan dilde saklıdır*" der. Bu yönüyle Mukâtil'in ayetlerde geçen kelimeler hakkındaki tespitleri, nüzul ortamını anlamak için büyük önem arz eder. Bkz. Montgomery Watt, *Modern Dünyada İslam Vahyi*, çev. Mehmet Aydın, Ankara, 1982, s. 47.

Mukâtil her surenin veya ayetin sebab-i nüzulünü zikretmese de, dil ve tasvir yönüyle satır aralarında o döneme ilişkin çok önemli bilgiler sunmaktadır.^[27]

5. Siyerin Tefsire Kaynaklığı Bakımından Mukâtil b. Süleyman'ın Tefsiri
Mukâtil b. Süleyman'ın tefsirde kullandığı siyer rivayetleri değişik yönleriyle ayetlerin tefsirine kaynaklık etmektedir. Bu bölümde tefsirde kullandığı bu rivayetleri çeşitli başlıklar altında inceleyeceğiz.

a. Tefsirinde Yer Verdiği Sebeb-i Nüzul Rivayetleri

Mukâtil ayetleri tefsir ederken yoğun bir şekilde sebab-i nüzul rivayetlerine yer vermektedir. Konumuz bağlamında eserde geçen bir takım sebab-i nüzul rivayetlerini özetleyerek ele alacağız.

Kevser, 1-3:

“Şüphesiz ki biz sana keveseri verdik. O halde Rabbin için namaz kıl ve kurban kes. Kuşkusuz ki asıl ebter, sana buğzedendir (yani, el-As b. Vâil es-Sehmi'dir).”^[28]

Mukâtil b. Süleyman bu ayetlerin sebab-i nüzulüyle alakalı olarak şunları söyler:

“Mescitte Kureys'ten bazı kimseler otururken Hz. Peygamber, Mescid-i Haram'a girdi ve orada oturmadan yürüyüp Safa kapısından çıktı. Müşrikler Hz. Peygamber'in girdiğini görmedikleri için onu tanımadılar. O sırada kapıdan içeri girmekte olan As b. Vâil es-Sehmi Safa kapısında Hz. Peygamber'le karşılaştı. El-As makamın yanına varınca ona: *“Kapıda karşılaştığın kim?”* diye sordular. O da: *“el-Ebter”* diye cevap verdi. Nitekim Hz. Peygamber'in oğlu Abdullah vefat etmiş bulunuyordu. Kendisinden sonra mirasçı bırakmayan kimseye “el-ebter” denilirdi. Bunun üzerine Allah: *“Kuşkusuz ki asıl ebter sana buğzedenin (yani, el-As b. Vâil es-Sehmi'nin) kendisidir”* ayetini indirdi.. Allah insanlar arasında Hz. Peygamber'in zikrini yüceltmıştır. Hz. Muhammed Müslümanların bayramlarında, namazlarında, ezanda, kamette anılır, hatta evlilik talebinde ve ihtiyaçların karşılanması için konuşma yapılırken bile ismi zikredilir.”^[29]

Ayetin bağlamına uygun gözükten bu rivayet, siyerin tefsire kaynaklığına güzel bir örnek teşkil etmektedir. Mukâtil ayette bahsedilen olayın nerede

[27] Mukâtil'in, ayetlerin tefsirinde “yani” ile başlayarak tefsir ettiği yerleri biz bu çalışmada parantez içerisinde gösterdik.

[28] Kevser, 108/1-3

[29] Mukâtil, IV, 800; *“Tefsîr-i Kebîr”*, trc. M. Beşir Eryarsoy, İşaret Yay, İstanbul, 2006, c. IV, s. 465. Rivayette bahsedildiği üzere Hz. Peygamber'in isminin evlilik taleplerinde anılması, bu geleneğin İslam tarihinin ilk dönemlerine kadar uzanan bir uygulama olduğunu göstermektedir.

gerçekleştiğini, söz konusu şahsın kim olduğunu, niçin kendisine ebter dendiğini siyer bağlamında anlatmaktadır. Bu bilgiler üzerine ayeti tefsir etmektedir.

Kasas, 85:

“Sana Kur’an’ı farz kılan, elbette seni bir dönüş yerine geri çevirecektir (yani, Mekkelilere karşı zafer kazanmış olarak Mekke’ye dönmeni sağlayacaktır).”[30]

Mukâtil bu buyruğun Hz. Peygamber’in hicret yolunda geceleyin mağaradan çıkıp Medine’ye doğru yola koyulması esnasında indiğini söyler ve sebab-i nüzul olarak şu hadiseyi anlatır:

“Hz. Peygamber Mekke ile Medine arasındaki Cuhfe’de konakladı. Mekke’ye giden yolu görünce, kendisinin ve babasının doğduğu yeri hatırlayarak ona özlem duydu. Cibril (a.s) gelerek O’na: *“Şehrini, doğduğun yeri mi özledin”* deyince Nebi (sav) : *“Evet”* dedi. Bunun üzerine Cibril: *“Allah, ‘Sana Kur’an’ı farz kılan, elbette seni bir dönüş yerine geri çevirecektir’ buyuruyor”* dedi.^[31]

Mukâtil’in yer verdiği rivayete göre bu ayet hicret yolunda Hz. Peygamber’i motive etmek için inmiştir. Mukâtil’in bahsettiği nüzul sebebi ayetin ne zaman ve nerede nâzil olduğunun bilgisini verir. Buna göre ayet Mekke’den Medine’ye hicret esnasında Cuhfe’de nâzil olmuştur.

Hicr, 95-99:

“Doğrusu biz müstehzilere karşı kâfiyiz.. Andolsun ki onların söylediklerine (yani, o bir sihirbazdır, bir mecnundur, bir kahindir demelerine) göğsünün daraldığını biliyoruz. O halde hemen Rabbini hamd ile tesbih et (yani, Rabbinin emriyle namaz kıl) ve sâcidlerden (yani, namaz kılanlardan) ol. Ve sana yakîn gelinceye kadar Rabbine ibadet et.”^[32]

Mukâtil bu ayetle alakalı olarak şu hadiseyi anlatır:

“Velid b. Muğire hac mevsiminde Mekkelilere: Ey Kureyşliler! Muhammed’in ünü çevredeki şehirlere yayılmış bulunuyor. Oradan gelenler mutlaka onunla burada karşılaşacaklardır. O sözü tatlı biri olduğu için biriyle konuştuğunda aklını başından alır. Ve muhtemelen onu doğrularlar. Onun için akıl sahibi bir takım insanları Mekke’ye gelen yolların ağzına gönderin. Muhammed’e dair sual sorduklarında: “O bir sihirbazdır, kâhindir, onunla görüşmemeniz görüşmenizden daha hayırlıdır” desinler. Bunun üzerine Kureyşliler her yol ağzına dört kişiyi gönderdi. Mekke’ye gelenleri bu yol ağzındaki 16 kişi karşılıyor ve: “O bir şairdir, bir yalancıdır, bir delidir” diyorlardı. Bilindik yolların dışından gelenlere ise Velid b. Muğire aynı şeyleri söylüyordu. Onların propagandası neticesinde

[30] Kasas, 28/85

[31] Mukâtil, III, 359

[32] Hicr, 15/95-99

insanlar dağıldılar. Bu da Hz. Peygamber'e ağır geldi. Halbuki o insanlarla görüşmeyi, onlara durumunu arz etmeyi ümit ediyordu. Daha sonra ise Allah o Kureyşliler'den Velid b. Muğire'nin, Âs b. Vâil'in, Haris b. Kays'ın, Esved b. Abduluzza'nın, Esved b. Abdulmuttalib'in çeşitli şekillerle canını alarak hakkindan geldi. İşte bu ayet onu anlatmaktadır.^[33]

Anlaşıldığı üzere Mekkeliler Hz. Peygamber'in diğer kabilelerle iletişim içerisine girmesini engellemek için her yolu deniyorlardı. Buna karşı Allah Hz. Peygamber'e teselli vererek "Doğrusu biz müstehezilere karşı kafiyiz" buyurmaktadır. Mukâtil'in yer verdiği bu rivayet inen ayetin nüzul sebebini oluşturmaktadır.

Mukâtil eserinde bu gibi sebeb-i nüzul rivayetlerine yer vererek ayetlerin bağlamına işaret etmektedir. Siyerin sunduğu bu bağlam bilgileri, ayetlerin daha doğru anlaşılmasını sağlamakla birlikte siyerin tefsire kaynaklığını göstermektedir.

b. Ayetlerde Kullanılan Dil ve Tasvirlerin Siyer Bağlamında Tahlili

Mukâtil, ayetlerde geçen kelimelerin nüzul ortamındaki anlamı ve kullanımını üzerine de önemli bilgiler sunmaktadır. Ayetlerde kullanılan dil ve tasvir, Hz. Peygamber'in içerisinde bir birey olarak bulunduğu kültür ve coğrafya ile daha net anlam kazanmaktadır.

Müddessir, 1-5:

"Ey kadifesi ile müddessir olan, (onunla örtülmüş bulunan) Kalk ve (Allah'ı tevhid etmedikleri taktirde Mekke kafirlerini azab ile) inzar et! Ve yalnız Rabbini tekbir et (yani sadece onu tazim et -Mekke kafirlerini gözünde büyütme-). Elbiseni temizle (yani masiyetlerden tevbe ederek temizlen. Rüczu (yani putları: İsaf ve Naile'yi) hecret (yani terket)."^[34]

Mukâtil bu ayette geçen "Elbiseni temizle" ifadesini: "Yani masiyetlerden tevbe ederek temizlen" şeklinde tefsir eder ve bu ifadenin o dönemdeki kullanımıyla alakalı şu hususa değinir: "Araplar günah işleyen kimseye, "Elbisesini kirletti" derlerdi. Günahlardan sakınan kimseye ise, "O, elbisesi temiz birisidir" derlerdi" şeklinde o döneme dair önemli bir bilgi sunar.^[35] Ve böylece ayetteki anlam, Hz. Peygamber'e yöneltilen elbise temizliği gibi açıklamalara gerek kalmadan daha iyi anlaşılacaktır.

Mukâtil ayetteki "Rüc" ifadesini de irdeleyerek şu bilgilere yer verir: "Bununla rüc denilen hastalığa yakalanmış develer gibi hareketsiz olan

[33] Mukâtil, II, 437

[34] Müddessir, 74/1-5

[35] Mukâtil, IV, 490

putlar kastedilir. Bu hastalığa yakalanan develer, rüczun verdiği ağrıdan dolayı hareket edemediğinden Allah putları bunlara benzetmektedir” der. Ayette geçen İsaf ve Naile putlarıyla ilgili ise: “Bunlar, Kabe'nin yakınındaki iki put idiler. Mekke kafirlerinden kim bu putların yanından geçerse, ellerini onların yüzlerine sürterdi. İşte Allah, Hz. Peygamber'e bu iki puttan uzak durmasını emretti” der.^[36]

Mukâtil bu ayeti tefsir ederken yine nüzul dönemi bilgilerinden istifade eder. Ayetteki kelime ve ifade kalıplarının ne anlama geldiğini, Yüce Allah'ın niçin bu kelime ve tasviri seçtiğini aktarır. İsaf ve Naile putlarına karşı yapılan ritüelden bahsederek o dönemdeki tapınma şekillerini anlatır.

Sâffât, 62-64:

“(Mü'minler için hazırlanan) bu ziyafet mi hayırlıdır, yoksa (kafirler için hazırlanan) zakkum ağacı mı? Biz onu zalimler için bir fitne kıldık. Muhakkak o cehennemin dibinde çıkan bir ağaçtır.”^[37]

Mukâtil bu ayette kullanılan zakkum kelimesi ile alakalı şu olayı anlatır: “Ebu Cehil, cariyesinden Yemen lehçesinde hurma ve tereyağı olan “zakkum” getirmesini ister. Arkadaşlarına da: “*Muhammed'in bizi kendisiyle korkuttuğu bu şeylerden zakkumlanın. Çünkü o ateşin ağaç bitirdiğini iddia ediyor. Oysa ateş ağacı yakar*” dediğini nakleder. Böylelikle zakkum onlar için imtihan olmuştur.”^[38] der.

Ayet zakkum ağacını kullanarak bir tasvirde bulunmaktadır. Ancak aynı kelimenin Yemen lehçesinde farklı bir anlama gelmesi ve Ebu Cehil'in bununla dalga geçmesi, kullanılan kelimelerin o dönemin düşünce dünyasında ne anlama geldiğini göstermesi yönüyle önem arz etmektedir.

Mukâtil böylece ayetlerde kullanılan kelimelerin siyer bağlamında tahlilini yapmış olur. Bu da Hz. Peygamber'in yaşadığı dönemde kullanılan dil ve tasvirin tefsire kaynaklık etmesini sağlar.

c. Ayette Bahsedilen Olguların Siyer Bağlamında Tefsiri

Ayetlerin nâzil olduğu ortam birçok yönden ilahi hitaba konu olmaktadır. Bahsedilen hususların nüzul ortamındaki karşılığı tespit edildiği ölçüde ayetlerin maksadını keşfetmek mümkün olmaktadır.

Arâf, 26-27:

“Ey Ademoğulları! Size avretlerinizi örtecek bir libas indirdik ve bir rîş (yani, mal) (indirdik). Takva libası (yani, salih amel) var ya, işte şu daha hayırlıdır. Şu (libas ve

[36] Mukâtil, IV, 490

[37] Sâffât, 37/62-64

[38] Mukâtil, III, 609

mal), Allah'ın ayetlerindedir. Ey Ademoğulları! Çirkin yerlerini kendilerine göstermek için elbiselerini soyarak ana-babanızı *cennetten çıkardığı gibi, sakın şeytan sizi de fitneye düşürmesin (yani, elbiselerinizden sıyrılmanızı sağlayarak avretlerinizin açılmasına sebep olmasın).*"^[39]

Mukâtil'e göre ayet Sakif, Beni Âmir b. Sa'sa, Huzaa, Beni Müdlic ve Abdimenatoğulları hakkında inmiştir. Onlar: "*Biz günah işlediğimiz elbiselerimizle Beyt-i Haram'ı tavaf etmeyiz*" diyorlar ve kıldan, yünden, tüyden ya da deriden yapılmış çadıra giriyorlar, Beyt'i çıplak tavaf ediyorlardı. Kadınları ise geceleyin tavaf yapıyorlardı. Bunun üzerine Allah bu buyruğu indirdi."^[40]

Burada zikredilen ayetlerden anlaşılacağı üzere vahiy cahiliye toplumunun dini ve toplumsal olgularına eleştiriler yöneltmektedir. Böylece o dönemde Arap coğrafyasında varolan olgular ilahi hitaba konu olmaktadır. Mukâtil ise bu ayetlerin siyer bağlamını sunarken Kabe'yi çıplak tavaf edenlerin zannedildiği gibi bütün Arap kabileleri olmadığını, sadece birkaç kabilenin bu uygulamayı yaptığını bildirir.

Cinn, 6:

"*Bir gerçek de şu ki, insanlardan bazı kimseler, cinlerden bazı kimselere (Allah'ı bırakıp) sığınırlandı. Bununla da onların azgınlıklarını arttırdılar.*"^[41]

Mukâtil'e göre cinlere ilk sığınanlar Hanifeoğulları'ndan Yemenli bir topluluk olmuştur. Sonra bu düşünce sair Araplar arasında da yayılmıştır. Şöyle ki; bir kimse cahiliye döneminde yolculuğa çıkar da ıssız bir yerde gecelerse: "*Kavminin beyinsizlerinden bu vadinin efendisine sığınırım*" der ve sabah oluncaya kadar onların himayesinde güven içerisinde sabahlardı."^[42]

Mukâtil'in aktardığı bu bilgi, ayette işlenen konunun Hz. Peygamber'in yaşadığı coğrafyada nasıl bir karşılığı olduğunu bize bildirmesi yönüyle önem arzeder. Ayrıca cahiliye döneminde bütün Arap kabilelerinin aynı inanca sahip olmadığını, ayette bahse konu olan hususların farklı kabileler içerisinde var olan olgular olduğunu göstermektedir.

Şuarâ, 192-195:

"*Muhakkak ki o (yani, Kur'an) alemlerin Rabbi tarafından indirilmiştir. Onu Ruhul-Emin (yani, Cibril (a.s) senin kalbin üzerine indirdi; inzar edicilerden olman için apaçık Arapça bir lisan ile indirdi.*"^[43]

[39] Arâf, 7/26-27

[40] Mukâtil, II/33

[41] Cinn, 72/ 6

[42] Mukâtil, IV, 462

[43] Şuarâ, 26/192-195

Mukâtil bu ayetlerle alakalı şunları söyler: “Mekke kafirleri: “*Muhammed Kur'an'ı Ebu Fukeyhe'den öğreniyor; O'na er-Rey adındaki şeytan getiriyor ve Muhammed'in diline bırakıyor*” demeleri üzerine Allah onların yalan söylediklerini ifade etmek üzere bu ayeti indirmiştir. Hatta bu sebeple efendisi Ebu Fukeyhe'yi dövdü ve ona: “*Sen bunları Muhammed'e öğretiyormuşsun*” dedi. O ise ise: “*Hayır, aksine o bana öğretiyor*” diye cevap vermişti. Ebu Fukeyhe Arab değildi.”^[44]

Mukâtil ayeti bir olay anlatarak tefsir etmektedir ve bu olayın inen ayetin nüzul sebebi olduğunu söylemektedir. Hz. Peygamber'e indirilen Kur'an'ın Arap olmayan Ebu Fukeyhe denilen bir köleden öğrendiği iddialarına karşılık ayette onun Arapça bir dil ile indirilen kutsal bir kitap olduğu vurgulanmaktadır. Kur'an'ın Arapça olması da yine zaman ve mekanla ilgili olgularla açıklanmaktadır.

Mukâtil'in nüzul ortamındaki bu gibi olgulara yaklaşımı Ğâşiye suresindeki şu ayetin tefsirinde açıkça gözükmemektedir: “*Onlar bakmazlar mı devenin nasıl yaratıldığına?*”^[45] ayetiyle alakalı olarak Mukâtil: “*Araplar fil görmedikleri için Allah onlara gördüklerinden; deveden söz etti. Eğer “Filin nasıl yaratılmış olduğuna bakmazlar mı?” buyurmuş olsaydı, buna hayret etmezlerdi. Çünkü onlar fil görmemişlerdi” der.*^[46]

Ayetlerde kullanılan kavramlar ve örnekler, o dönemin zihin dünyasını yansıtmakta, vahiy o dönemin olguları üzerinden insanlara mesajını ulaştırmaktadır. Mukâtil ise bu bilgileri siyer bağlamında tefsir etmektedir.

d. Ayetlerde Geçen Şahıs, Kabile ve Kavimlerin Siyer Bağlamında Tefsiri

Kur'an-ı Kerim'de geçen şahıs, kabile ve kavimlerin kimler olduğu, ayetlerin anlaşılmasında büyük önem arz eder. Bu hususlar ayetlerin bağlamı ile mesajı arasında önemli bir rol üstlenmektedir. Mukâtil eserinde konuyla alakalı olarak oldukça önemli bilgilere yer vermektedir.

Kasas, 57:

“*Dediler ki: “Seninle birlikte hidayete uyarsak, hemen yerimizden çıkarılırız.” Biz onları tarafımızdan bir rızık olmak üzere her şeyin mahsullerinin toplandığı güven dolu bir Harem'de yerleştirmedik mi? Fakat onların (yani, Mekkelilerin) çoğu bilmezler.*”^[47]

Mukâtil'e göre ayet Kureyşli Hâris b. Nevfel hakkında inmiştir. “O Hz. Peygamber'e dedi ki: “*Senin söylediklerinin hak olduğunu biz çok iyi biliyoruz.*

[44] Mukâtil, III, 279

[45] Ğâşiye, 88/17

[46] Mukâtil, IV, 679

[47] Kasas, 28/57

Ancak bizim sana uymamızı engelleyen şey, Arapların bizi yurdumuzdan, yani Mekke'den çıkartmalarından korkmamızdır. Çünkü biz Araplara göre, sadece (bir sofrada) bir hayvan yeyip doycak kadar azınlığımız ve bizim onlara karşı koyacak gücümüz yoktur." Mukâtil bu kimseler hakkında inen ayeti tefsir ederken: "Onlar Benim verdiğim rızkı yedikleri halde, Benden başkasına ibadet ediyorlar. Harem bölgesinde öldürülmekten, esir alınmaktan yana güvenlik içerisinde oldukları halde, Müslüman oldukları taktirde bu imkanlara sahip olamayacaklarından nasıl korkuyorlar? Biz, müşrik olmalarına rağmen onlara güvenilir bir Harem vermişken, Müslüman olduktan sonra mı onları korkuya teslim edeceğiz? Müslüman oldukları taktirde böyle bir şey onlara asla yapmayız buyurur" der.^[48]

Dolayısıyla ayette bahsedilen kişinin, Hz. Peygamber'e karşı inkarını çıkar odaklı temellendirmeye çalışan Kureyşli Hâris b. Nevfel olduğu açıklanmaktadır. Ayetten de anlaşıldığı üzere müşriklerin İslam'a karşı gösterdikleri direnç her zaman inanç temelli olmayıp, inkarlarında çeşitli sosyo-ekonomik unsurlar da rol oynamaktadır.

En'âm, 93:

"Ve (kim daha zalimdir) "Allah'ın indirdiğini ben de indiririm" diyenden."^[49]

Mukâtil bu ayetin ise Osman b. Affân'ın süt kardeşi Abdullah b. Sâd hakkında indirildiğini söyler.

"O Hz. Peygamber'e kâtiplik yapıyordu. Nisa suresini yazarken Hz. Peygamber ona "ğafûren rahîmen" yazmasını söyledi. O ise "alîmen hakîmen" yazdı. Nebi ona "semîan basîran" yazmasını söylediğinde ise o "samîan alîmen" yazmıştı. Bunun ardında münafıklara da: "Ben onun gözü önünde bana imla ettirdiğinden başkasını yazdım. O baktı, bunları değiştirmede" demişti. Bunun üzerine imanından kuşkuya düşüp kafir olarak Mekke'ye iltihak etti. Onlara: "Eğer Muhammed söylediklerinde doğruysa, ona indirildiği gibi bana da indirilmiştir. Şayet bir yalancıysa ben sadece onun söylediği gibi söyledim" dedi. Onun kuşkuya düşmesinin sebebi Hz. Peygamber'in ona bakıp susması, yazdığını değiştirmemesiydi. Çünkü Hz. Peygamber yazmayı bilmeyen bir ümmî idi."^[50]

Mukâtil bahse konu olan kişinin kim olduğunu bildirmekle beraber yaşanan olayın detaylarını anlatır. Yaşanan hadisenin niçin meydana geldiğine dair tespitlerde de bulunur. "Çünkü Allah Resulü yazı yazmayı bilmeyen bir ümmî idi" şeklindeki ifadesi bu hususa ışık tutmaktadır.

Lokman, 6:

[48] Mukâtil, III, 351-352

[49] En'âm, 6/93

[50] Mukâtil, I, 579

“İnsanlardan kimisi, bilgisizce Allah yolundan saptırmak için lehv (yani, batıl olan sözleri) satın alır. Üstelik onları alaya almak ister.”^[51]

Mukâtil'e göre bu şahıs, *“Bu Kur'an geçmişlerin efsanelerinden başka bir şey değildir”* diyen Nadr b. Haris'tir. O ticaret amacıyla Hire'ye gitmiş, orada Rüstem ve İsfendiyar ile ilgili anlatılanlarla karşılaşmış, bu sözleri alarak Mekkeliler'e taşımış ve şöyle demişti: *“Size Ad'dan, Semud'dan bahseden Muhammed'in anlattıkları Rüstem ve İsfendiyar ile ilgili anlatılanlara benzemektedir.”*^[52] Sonunda Nadr b. Haris Bedir'de Hz. Ali tarafından öldürülmüştür.^[53]

Mukâtil bu ayette de bahsedilen kişinin Nadr b. Hâris olduğunu açıklamakla birlikte bu şahsın tüccar olduğunu, farklı ülkelere giderek oradan aldığı bilgilerle Hz. Peygamber'e karşı argüman geliştirmeye çalıştığını anlatır. Ayetteki *“lehv satın alır”* ifadesi bu hususa işaret etmektedir. Mukâtil ayeti siyer bağlamında ele alarak daha anlaşılır bir şekilde tefsir eder.

e. Hz. Peygamber'in ve Müslümanların Eğitime ve Motivesine Yönelik Ayetlerin Siyer Bağlamında Tefsiri

Vahyin dinamik bir yapıya sahip olması Hz. Peygamber ve ashabına doğrudan müdahaleyi mümkün kılmaktadır. Dolayısıyla ayetler nüzul süreci içerisinde Hz. Peygamber'i ve ashabını eğitip motive etmiştir.

En'âm, 108:

“Allah'tan başkasına dua ettiklerine sövmeyin. Yoksa bilmeksizin (Mekkeliler de) Allah'a sebb ederler.”^[54]

Mukâtil bu ayetle alakalı olarak: *“Hz. Peygamber ve ashabı Mekkelilerin putlarını kötülükle zikrediyorlardı. Buna karşılık Mekkeliler de: “Ya ilahlarımızı şetmekten vazgeçin yahut biz de senin Rabbine sebb ederiz” dediler. Bunun üzerine Allah onların ilahlarına sebbetmeyi yasakladı”* der.^[55]

Bu ayette müşriklerin Müslümanlara karşı söyledikleri sözlerden ve takındıkları tutumlardan bahsedilmektedir. Kur'an mü'minleri uyararak dolaylı da olsa müşriklerin Yüce Allah'a karşı edepsizlik yapmalarına izin vermemelerini ister. Vahyin Müslümanların toplumsal hayatta takip edeceği bir yöntem belirlemesi, ilahi hitabın canlılığına örnektir.

Nebe, 1-4:

[51] Lokman, 31/6

[52] İbn İshak, s. 201

[53] Mukâtil, III, 433

[54] En'âm, 6/108

[55] Mukâtil, I, 583

“Birbirlerine neyi soruyorlar? O büyük haberi (yani, Kur’an’ı). Ki onlar onun hakkında anlaşmazlık içerisindeler (yani, onlar Kur’an’a dair soru sorup sonra inkar ediyorlar). Hayır yakında bilecekler.”^[56]

Mukâtil’e göre ayet Ebu Lubâbe ve arkadaşları hakkında inmiştir.

“Onlar Hz. Peygamber bir şey anlatırken onun etrafında toplanıp onu dinliyorlar, sonrada onunla alay ediyorlardı. Nisa suresinin 140. ayeti^[57] indirildikten sonra Resulullah (sav) mü’minlerle konuşurken müşriklerden birini gördüğünde konuşmasını kesip o müşriğin gitmesini bekledi. Bunun üzerine müşrikler Hz. Peygamber’den daha önce kendilerine anlattıkları şeyleri anlatmasını isteyerek: *“Cimrilik ederek anlatmaz mı oldun? Eğer geçmiş ümmetlerden bahsedeceksen onlar gerçekten hayret verici şeylerdir”* derlerdi. Hz. Peygamber ise: *“Hayır, bu günden sonra size bir şey anlatmayacağım. Rabbim bana bunu yasaklamış bulunuyor”* dedi. Bunun üzerine bu ayet indi.”^[58]

Bu ayette ise Hz. Peygamber’in müşriklerle ilişkisinde takınacağı tutum bildirilmiş, kafirlerin kendisini alaya almasına imkan tanınmaması hususunda takip edeceği yol anlatılmıştır. Bu ayeti Mukâtil’in siyer bağlamında tefsiri, vahyin nüzulüne sebep olan durumların tespiti yönüyle önemlidir.

İsrâ, 73-75:

“Neredeyse seni, sana vahyettiğimizden gayrısını Bize iftira etmen için fitneye düşüreceklerdi. O taktirde seni dost edineceklerdi. Şayet Biz sana sebat vermeseydik nerdeyse az da olsa onlara meyledecektin. O taktirde sana hayatın da, ölümün de katmerlisini tattırırđık. Sonra Bize karşı bir nasir bulamazdın.”^[59]

Mukâtil’in aktardığına göre Sakifliler Hz. Peygamber’e gelerek: *“Biz sizin kardeşlerin, dünürlerin ve komşularınız. Bütün Necidliler arasında barışta sana karşı en iyi, savaşta en çok zarar verecek olanlarız. Biz Müslüman olursak bütün Necid halkı Müslüman olur. Eğer senle savaşsaks diğerleri de senle savaşır. Bu sebeple istediğimizi bize ver”* dediler. Hz. Peygamber onların ne istediğini sorunca Sakifliler muaf olmak istedikleri birkaç madde sıraladılar. Sonunda ise: *“Bizi bir sene Lat’tan mahrum etme!”*^[60] deyince Hz. Peygamber onlardan yüz çevirdi fakat onların da İslam’dan yüz çevirecekleri endişesiyle onlara hayır da demek istemedi. Sakifliler O’na: *“Eğer Arablar, onların putlarını kırıp da*

[56] Nebe, 78/1-4

[57] *“Allah’ın âyetlerinin inkâr edildiğini ve onlarla alay edildiğini işittiğiniz zaman, başka bir söze geçmedikleri müddetçe, onlarla oturmayın, aksi hâlde siz de onlar gibi olursunuz”* Nisa, 4/140

[58] Mukâtil, IV, 557

[59] İsrâ, 17/73-75

[60] Câbirî’ye göre o dönem Mekke gibi Taif de kuraklık yaşıyor, onlar putlarının kendilerine bereket getireceğine inanıyorlardı. Bkz. Câbirî, a.g.e., II, 430

bizimkine ilişmediğin için seni kınayacak olurlarsa “Rabbim bana bir sene boyunca Lat’a ilişmemi emretti dersin.” dediler. Bunun üzerine orada bulunan Ömer b. Hattab: “Sizin bu isteğiniz kabul edilmez, çünkü Allah kendisine ibadet edilen yerde şirk bırakmaz. Ya diğer insanlar gibi Müslüman olursunuz, ya da topraklarınıza gidersiniz” dedi. Bu ayet bunun üzerine nazil olmuştur.^[61]

Zikredilen hadisenin bildirdiğine göre Hz. Peygamber bu büyük kabilenin İslam’dan yüz çevirmemelerini ister ancak Yüce Allah kendisine müdahale ederek onlara en ufak bir taviz verilmemesi gerektiğini bildirir. Bu ayetlerin anlaşılması ise nüzul ortamında gerçekleşen bu gibi siyer olaylarını bilmekle mümkündür.

Rûm, 1-4:

“Elif-Lâm-Mîm. Rumlar yakın bir yerde mağlup oldular (yani, Farmlar Rumlara galip geldiler) Onlar bu yenilgiden sonra birkaç yıl içinde galip geleceklerdir. Öncesinde de sonrasında da emir Allah’ındır. O gün mü’minler sevineceklerdir.”^[62]

Mukâtil bu ayetleri açıklarken şunları nakleder: “Rumların Farslara yenilmesi Hz. Peygamber ve arkadaşlarına ağır gelmişti. Kafirler ise buna sevindiler ve Müslümanlara: “Siz de Ehl-i Kitap’sınız, Rumlar da Ehl-i Kitap’tır. Bizim kardeşlerimiz olan Farmlar, sizin kardeşiniz olan Rumlara galip geldi” dediler. Bunun üzerine bu ayetler inmiştir.”^[63]

Sureye ismini veren o dönemdeki Rûm- Fars savaşı, bu savaşta Müslümanların Rûmlar’ın galibiyetini istemeleri ve bu beklentinin Allah tarafından ayetle müjdelenmesi siyer nüzul ilişkisini ortaya koyan güzel bir örnektir. Nitekim ayetler Müslümanları inanç ve direnç noktasında motive etmektedir.

f. Siyerin Medine Döneminde İnen Ayetlerdeki Dil ve Muhatap Değişikliği

Müslümanlar Mekke’de geçen 13 yılın ardından Medine’ye hicret etmiştir. Burada inen ayetler, gerek yeni muhataplar gerekse işlenen konular bakımından Mekke döneminde inen ayetlerden farklıdır. Mekke döneminde yerleştirilen tevhid düşüncesinin amele yansıtılma ve pratikte uygulanma aşaması olarak tanımlanabilecek Medine dönemi, oluşan yeni koşul ve muhataplara yönelik farklı bir dil ve üslup kullanmıştır. Bunları surelerin yapısında görmek mümkündür.

Mutaffifîn, 1-3:

[61] Mukâtil, II/545

[62] Rûm, 30/1-4

[63] Mukâtil, III, 403

“Eksik ölçüp tartanlara veyl olsun! Onlar ki insanlardan ölçü ile aldıklarında tam alırlar. Fakat kendileri başkalarına satar, ölçüp tartarken hile yaparlar.”^[64]

Mukâtil'e göre Müslümanlar Medine'ye geldiğinde cahiliye döneminde herkes tarafından bilinen iki ayrı ölçü ve mizan vardı. Bazıları alırken büyük ölçekle alır, satarken küçük ölçekle satar, böylece iki ölçek arasındaki farktan haksız kazanç sağlardı. Peygamberimiz (sav) Medine'ye gelince onlara “Veyl size” dedi. Bu ayet onu anlatmaktadır.^[65]

Vahiy nasıl ki Mekke döneminde müşriklere cevap veriyorsa Medine'de de Yahudi ve münafıklara eleştiriler getirmektedir. Aynı zamanda oluşan Müslüman toplumun meseleleriyle ilgilenmekte, sosyal hayata yönelik kurallar koymaktadır. Muhatabın değişmesiyle değişen bu dil ve eleştiriler, siyer-nüzul ilişkisine güzel bir örnektir.

Bakara, 142:

“İnsanlardan sefihler diyecekler ki: “Bunları üzerinde buldukları kıbleden çeviren ne?” De ki doğu da Batı da Allah'ındır. O dilediğini sırat-ı müstakime iletir.”^[66]

Mukâtil bu ayetin tefsirinde siyer bağlamını şu şekilde izah etmektedir:

“Artık yüzünü Mescid-i Haram'a çevir”^[67] ayeti inip kible Kabe'ye çevrilince Mekke müşriklere: *“Muhammed işinde kararsızlığa düştü. Atalarının doğup büyüdüğü yeri özlemeye başladı. O şimdi sizin bulunduğunuz tarafa doğru döndü, yakında dininize de dönecektir”* dediler. Onların bu sözleri sefihliklerinden ileri geliyordu. Yahudiler ise Müslümanlara: *“Önceden mi dalâlet üzereydiniz şimdi mi?”* dediler. Müslümanlar, Allah'ın Hz. Peygamber'i İbrahim'in kiblesine döndürdüğünü biliyorlardı.^[68]

Bu ayette de görüldüğü gibi Medine dönemiyle birlikte Müslümanların muhatapları değiştiği için vahyin konusu ve dili de değişmiştir. Bu husus siyerin tefsir ilmine kaynaklığında önemli bir yer edinmektedir. Mekki surelerdeki uluhiyeti, nübüvveti ve ahireti konu edinen ayetlerin tefsiri daha geniş bir çerçevede ve daha üst bir dille yapılmaktadır. Ancak Medenî surelerle birlikte vahiy toplumsal hayatla daha sıkı bir bağ kurduğu için ayetlerin tefsiri siyer olaylarından bağımsız bir tefsir anlayışına çok fazla izin vermemektedir. Medine'deki Müslüman toplumla birlikte hukuki ve toplumsal meseleler daha detaylı bir açıklamaya ihtiyaç duyulmuş, ilahi hitap bu ihtiyacı dinamik olarak karşılamış-

[64] Mutaffifin, 83/1-3

[65] Mukâtil, IV, 621

[66] Bakara, 2/142

[67] Bakara, 2/144

[68] Mukâtil, I, 147

tır. Bu dönemdeki soru ve sorunların cevapları ayetlere konu olduğu gibi, üretilen bu cevapların soru ve sorunları da yine siyer olaylarında saklıdır. Dolayısıyla bu ayetlerin tefsiri siyer olaylarından bağımsız yapılması mümkün değildir.

Sonuç

Siyerin tefsire kaynaklığı bakımından incelemeye çalıştığımız Mukâtil b. Süleyman'ın tefsiri, kullandığı siyer rivayetleri yönüyle zengin bir içeriğe sahiptir. Ayetlerin tefsirinde kullandığı o dönemin kültür ve toplum yapısını yansıtan bilgilerin tümü, çalışmamız için siyer malzemesini oluşturmaktadır. Çünkü Hz. Peygamber o çağın dili, kültürü ve toplumsal hayatı içerisinde yaşamış, ayete konu olan yerler ve şahıslar Hz. Peygamber'in çoğunlukla karşılaştığı ve gittiği yerlerden oluşmuştur. Ayetlerde kullanılan kavramlar ve benzetmeler de hep o toplumda var olan olgulardan hareketle tasvir edilmiş, indiği toplumun muhâyesine uygun örnekler seçilmiş hatta bazı olaylar surelere kendi ismini vermiştir.

Siyerin Mekke döneminde inen surelerde daha genel bir hitap şekli hâkimken; Müslümanların artık bir toplum olduğu döneme ait olan Medeni surelerde en ayrıntılı meselelere bile vahyin müdahale ettiği görülmektedir. Dolayısıyla ilahi mesajın belirli bir zaman ve coğrafya ile sınırlanması mümkün olmasa da ilahi hitabın tabiatı bakımından bu ayetlerin anlaşılması, nüzul ortamının diline, kültürüne, sosyolojisine, psikolojisine ve toplumsal önceliklerine dair nitelikli bilgilerle mümkündür. Bu noktada siyer-nüzul-tefsir ilişkisinde daha tutarlı ve disiplinli bir perspektife ihtiyaç duyulmaktadır. Kur'an'ın nazil olduğu ortamı anlatan siyer ile nüzulüne sebebiyet veren tarihi bağlamı birlikte okumak, olgu-ilke ve yaşanması muhtemel sorun-umumi çözüm ilişkisinde evrensel ilkeler ve disiplinler ortaya çıkarıp insanlığın istifadesine sunmak gerekmektedir.

Bu noktadaki en temel husus, siyer-nüzul ve tefsiri parça parça okumaktan ziyade, birlikte inşa edilen bir süreç olarak okuma gayreti sergilemektir. Ve bu sürecin sağladığı dinamiklik, son din olan İslam'ı hayata yansıtan ve her aşırda yaşanmasını mümkün kılan en önemli referans olmaktadır. Mukâtil b. Süleyman'ın incelemeye çalıştığımız eseri ise bu bakımdan oldukça zengin bilgiler ihtiva eden değerli bir kaynaktır.

Kaynaklar

Beyhem, Muhammed Cemil, “*Felsefetü Târîh-i Muhammed*”, Daru'l-Câmiyye, Beyrut, 1957

- Câbirî, Muhammed Âbid, *Fehmü'l-Kur'ani'l-Hakim: et-Tefsü'l Vâdih Hasebi Ter-tibi'n Nüzul: "Fehmü'l Ku'an: Nüzul Sırasına Göre Tefsir"*, trc. Muhammed Coşkun, Mana Yay, İstanbul, 2013
- Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Usulü*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay, Ankara, 1985
- "Tefsirde Mukâtil b.Süleyman ve Eserleri", AÜİF Dergisi, Cilt: 21 Sayı: 1
- Çetintaş, Recep: *Tefsirde Esbâb-ı Nüzul Problemi*, Erciyes Üniversitesi Yüksek Lisans Tezi, 1995
- Condon, John C., *Kelimelerin Büyüklü Dünyası*, çev. Murat Çiftkaya, İnsan Yay, İstanbul, 1995,
- Coşkun, Muhammed, *Kur'an Yorumunda Sîret-Nüzül İlişkisi*, Fikir Yay, İstanbul, 2014
- Demircan, Adnan, "Kur'an'ın, Nüzûl Dönemi Putperest Arapları İçin Kaynaklığı Üzerine", *İSTEM*, Yıl:2, Sayı:4, 2004
- Demirci, Muhsin, *Kur'an Tarihi*, İFAV Yay, İstanbul, 1997,
- "Esbâb-ı Nüzûl", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, c. 11, s. 361.
- Derveze, M. İzzet, *et-Tefsirü'l-Hadîs*, "Nüzul Sırasına Göre Kur'an Tefsiri," Trc. Heyet, Ekin Yay. İstanbul, 1997
- "Kur'an'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı", Çev. Mehmet Yolcu, Yarı Yay, İstanbul, 2016
- Duman, M. Zeki, *Beyânu'l-Hak: Kur'an-ı Kerim'in Nüzul Sırasına Göre Tefsiri*, Kayseri Gündem, Kayseri, 2014
- Ebu Zeyd, Nasr Hamid, "İlahî Hitabın Tabiatı" *Metin Anlayışımız ve Kur'an İlimleri Üzerine*", Çev. Mehmet Emin Maşalı, Kitâbiyât, Ankara 2001
- Fayda, Mustafa, "Siyer ve Meğazi", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, c. 37, s. 319.
- İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem b. Ali el-Ensârî, *Lisanu'l Arap*, Daru's-Sadr, Beyrut, 1993
- Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîrû Mukâtil b. Süleyman*, Nşr. Abdullah Mahmûd Şehhâte, Kahire, 1979
- "Tefsîr-i Kebîr", Tercüme. M. Beşir Eryarsoy, İşaret Yay, İstanbul, 2006
- Özaktan, Fatih, *Enfâl ve Tevbe Sureleri Bağlamında Siyerin Tefsirdeki Yeri*, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tefsir Ana Bilim Dalı, 2010
- Polat, Salahattin, "Siyer'in Neliği Bağlamında Siyer Yazıcılığının Sorunları", *Sîret Sempozyumu I*, Türkiye'de Sîret Yazıcılığı, (16-17 Ekim) İstanbul, 2010,
- Serinsu, Ahmed Nedim, *Kur'an'ın Anlaşılmasında Esbâb-ı Nüzul'ün Rolü*, Şûle Yay. İstanbul, 1994
- Kur'an ve Bağlam*, Şule Yay, İstanbul, 2008,

- Süyûtî, Celâleddîn, “*el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân*”, Thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrâhîm, el-Hey'etü'l-Mısriyyetü'l-Âmme, y.y., 1974
- Türker, Ömer, “*Mukâtil b. Süleyman*”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, c. 31, s. 134.
- Vâhidî, Ebû'l-Hasen Ali b. Ahmed, “*Esbâbu Nüzûlü'l-Kur'ân*”, Thk. İsmâ b. Abdilmuhsin el-Hamidân, Dâru'l-İslâh, Dammâm, 1412/1992
- Yiğit, İsmail, “*Kur'an ve Sîretü'n-Nebi*”, *Kur'an ve Tefsir Araştırmaları*, Ensar Yay, İstanbul, 2001
- Watt, Montgomery, *Modern Dünyada İslam Vahyi*, Çev. Mehmet Aydın, Ankara, 1982

